

สำนึกพลเมือง....หัวใจสำคัญของประชาสังคมไทย

CITIZEN CONSCIOUSNESS.....THE CORE OF THAI CIVIL SOCIETY

บงกช สุทัศน์ ณ อยุธยา

สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ-เชียงใหม่

บทคัดย่อ

ในอดีตที่ผ่านมาที่รัฐบาลเข้าใจว่าปัญหาสังคมไทยเป็นปัญหาชนชั้น ซึ่งไม่เป็นความจริง เนื่องจากมีบทพิสูจน์ว่าปัญหาส่วนใหญ่เกิดจากระบบราชการ ระบบพรรคการเมือง ระบบการศึกษาซึ่งเป็นการบริหารงานแบบแนวตั้ง ที่ไม่ได้พัฒนาภาคประชาสังคมให้เข้มแข็งขึ้น จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) นับเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการร่างแผนฯ อันเป็นการขานรับแนวคิด “ประชาสังคม” ให้เป็นที่รู้จักกันทั่วประเทศ

ภาคีขบวนการประชาสังคมไทย คือ การก่อรูปและการประสานเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายของกลุ่มประชาสังคมในระดับต่างๆ เป็นโครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ (Civic Infrastructure) อันเป็นปัจจัยเกื้อหนุนพัฒนาการของขบวนการประชาสังคม ที่ต้องอาศัยการพบปะของผู้คนได้มาสัมพันธ์ร่วมกันทำงานก่อให้เกิดเป็นองค์กรร่ม (**Umbrella Organization**) ที่เชื่อมโยงองค์กรสมาชิกและสมาชิกเข้าด้วยกัน และเป็นช่องทางในการสื่อสารระหว่างกัน (Channels of Communication)

วิถีชีวิต วัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชุมชนล้วนเป็น**ทุนทางสังคม (Social Capital)** หรือ **ทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital)** ที่มีส่วนสำคัญในการสร้าง**ประชาสังคม (Civil Society)** ซึ่งเป็นกุญแจสำคัญในการพัฒนาประเทศ ดังนั้น การแก้วิกฤติสังคมไทยในยุคปัจจุบันที่เกิดจากปัญหาการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และความขัดแย้งของคนในชาติ จึงอยู่ที่การปรับเปลี่ยนมาเป็นการให้ความสำคัญกับการเมืองภาคประชาชนและการสร้างจิตสำนึกของพลเมือง ที่เป็นหัวใจสำคัญของประชาสังคมไทย

คำสำคัญ: สำนึกพลเมือง, ประชาสังคม

Abstract

Consideration of Thai social problems indicates the influence of vertical organization system in Thai bureaucracy, political party and educational systems, which do not strengthen Thai civil society. On the other hand, a base class problem has been concerned and misunderstood by Thai government as a core factor of social problem. So, the eighth National Economic and Social Development

Plan (1997-2001) has been considered a landmark in terms of the degree of public participation involved in its drafting as well as enlightened the concept of civil society.

The movement of an associate member of Thai civil society is the establishment and networking of civil society groups at all levels to form the Civic Infrastructure. It is the one factor that supports the development of the civil society process. This factor depends on the relationship of those who communicate in the organizations. The result is an Umbrella Organization connecting group members and members of organizations together, consequently gaining channels of communication.

Social or cultural capital, which is an essential factor in establishing civil society by means of the key to country development. The way to solve Thai social crisis caused by the political, economical, social and conflict among people problems would be to give priority to citizen politic and to arouse the consciousness of population which is the core of Thai civil society.

Keywords: Citizen Consciousness, Civil society

1. บทนำ

แม้คำว่า “ประชาสังคม” จะถูกนำมาใช้ครั้งแรก ประมาณปี พ.ศ. 2524-2525 ช่วงปลายของยุคสงครามภายในระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยกับรัฐบาลไทย โดยมุ่งเสนอแนวทางใหม่ในการแก้ปัญหาแทนที่วิธีคิดแบบเดิมๆ ที่ว่า ปัญหาสังคมไทยเป็นปัญหาชนชั้น ซึ่งพิสูจน์แล้วว่าไม่เป็นจริง เพราะปัญหาต่างๆ นั้น เกิดจากระบบราชการ หรือการที่รัฐมีอำนาจมากเกินไป แม้ในปัจจุบันก็ยังพบว่าเงื่อนไขของสังคมไทยที่เหนียวรั้งคอยฉุดให้ประชาสังคมเติบโตได้ซ้าก็คือระบบพรรคการเมือง ระบบราชการ ระบบการศึกษาที่เป็นความสัมพันธ์แบบแนวดิ่งและสื่อมวลชนที่ขาดเสรีภาพ ดังนั้นจึงเห็นแล้วว่า ระยะเวลาไม่ได้ช่วยให้พัฒนาการมองประชาสังคมให้ดีขึ้น หากการพัฒนาของประเทศไม่มุ่งเน้นไปที่การพัฒนาคนอย่างยั่งยืน

จากการศึกษาจะพบว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) มีการเริ่มต้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการร่างแผนงานรับแนวคิด “ประชาสังคม” วางเป้าหมายที่จะส่งเสริม “ประชาสังคมจังหวัด” ให้เกิดขึ้นทุกจังหวัดทั่วประเทศ โดย สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) กำหนดพื้นที่นำร่อง 4 จังหวัด คือ น่าน ขอนแก่น เพชรบุรี และสงขลา พร้อมกับเริ่มโครงการ “ประชาคมตำบล” โดยมอบหมายให้สถาบันการศึกษาและสถาบันวิจัย ศึกษา ศักยภาพขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เพื่อประสานงานด้านประชาสังคมทั้งหมด พร้อมกับการจัดตั้งคณะทำงานขึ้นคือ “คณะทำงานประชาคมแผนฯ 8” โดยมี ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี [1] ราษฎรอาวุโส เป็นประธาน เพื่อกำหนดแนวยุทธศาสตร์ พัฒนาประชาสังคมในประเทศไทย

ภาคีขบวนการประชาสังคมไทย [2] คือ การก่อรูปและการประสานเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายของกลุ่มประชาสังคมในระดับต่างๆ เป็นโครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ (Civic Infrastructure) อันเป็นปัจจัยกำหนดพัฒนาการของขบวนการประชาสังคมที่ต้องอาศัยการพบปะของผู้คนได้มาสัมพันธ์ร่วมกันทำงาน ก่อให้เกิดเป็นองค์กรร่ม (Umbrella Organization) ที่เชื่อมโยงองค์กรและสมาชิกเข้าด้วยกันเป็นช่องทางให้มีการสื่อสารระหว่างกัน (Channels of Communication) พุดคุยแลกเปลี่ยนกันในประเด็นปัญหาที่สนใจร่วมกันระดมสมองของผู้คนที่หลากหลายเพื่อแก้ไข พัฒนาสำนึกความผูกพันสายสัมพันธ์ของคน สร้างเครือข่ายข้อมูลและแบ่งปันทรัพยากร ทั้งบุคคลและงบประมาณที่สำคัญ คือ ความสัมพันธ์ภายในเครือข่ายประชาสังคมต้องไม่ใช่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ แต่ต้องเป็นการทำงานร่วมกันแบบพหุภาคีที่เท่าเทียมกันลงมือปฏิบัติการในเชิงบวกและสร้างสรรค์จากจุดเล็กๆ ที่มีความเป็นไปได้และต้องเป็นไปอย่างต่อเนื่อง แม้เครือข่ายประชาสังคมจะทำงานร่วมกับภาครัฐ แต่ก็มีเป้าหมายให้ภาครัฐลดอำนาจบทบาทที่ลงโดยให้ชุมชนหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีบทบาทมากขึ้น และต้องไม่ให้ภาครัฐครอบงำหรือสั่งการแบบเดิมๆ เช่นในอดีตซึ่งเป็นการรวมศูนย์อำนาจอยู่ที่ส่วนกลาง

สืบเนื่องจากกฎหมายรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ที่กำหนดให้การเลือกตั้งเป็นหน้าที่ของพลเมืองไทย ประกอบกับผลการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2549 พบว่าจำนวนคนที่ไปลงคะแนนเสียงเลือกสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแสดงเจตนาไม่ประสงค์จะเลือกผู้ใด หรือ No Vote มีจำนวนมากขึ้น ถือเป็นปรากฏการณ์ใหม่ของสังคมไทย นอกจากนี้การเผชิญหน้ากันระหว่างฝ่ายพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย “กลุ่มคนใน

ทักษิณ” กับ “กลุ่มคนรักทักษิณ” ก็นำไปสู่ความขัดแย้งของคนในชาติ ในที่สุดก็เป็นสาเหตุหนึ่งของการรัฐประหารโดยคณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (คปค.) เมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2549 และมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2549 (ฉบับชั่วคราว) เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2549 และแปลงสถานะคณะปฏิรูปฯ (คปค.) เป็นคณะมนตรีความมั่นคงแห่งชาติ (คมช.) ส่งผลให้การเมืองไทยตกอยู่ภายใต้ระบอบอำมาตยาธิปไตย (ระบอบการเมืองที่อยู่ภายใต้ระบบข้าราชการเป็นใหญ่) รวมไปถึงสภาวะการตกต่ำของพรรคไทยรักไทย ซึ่งเป็นของกลุ่มทุนนิยมหรือพรรคที่ชูนโยบายประชานิยม และการล่มสลายของระบอบทักษิณ จนนำไปสู่การเรียกร้องการเมืองภาคพลเมือง ที่ต้องการให้พลเมืองหรือประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองและมีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น *ล่าสุดกับการออกเสียงประชามติ ครั้งแรกของประชาชนในประวัติศาสตร์ไทย เมื่อวันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ. 2550 อันเป็นที่มาของการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 และนำมาซึ่งการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร วันที่ 23 ธันวาคม 2550* แม้ว่าการเลือกตั้งครั้งนั้นจะไม่สามารถแสดงออกถึงความเป็นประชาธิปไตยได้อย่างเต็มรูปแบบนัก เพราะสถานการณ์การเมืองภายในประเทศยังไม่สงบเนื่องจากเกิดความขัดแย้งของคนในชาติ จนนำไปสู่การเปลี่ยนชั่วคราวการเมือง ซึ่งเมืองไทยต้องมีนายกรัฐมนตรีถึง 3 คน ในเวลาเพียง 2 ปีเท่านั้น

แนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ดังที่กล่าวมา เรียกร้องเพื่อสร้างประชาธิปไตยแบบใหม่หรือประชาธิปไตยแบบเข้มข้นซึ่งมีที่ว่างให้กับความแตกต่างหลากหลาย (The Radical and Plural Democracy) ส่วนขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ก็คือ

รูปแบบหนึ่งของการมีส่วนร่วมทางการเมืองใน
ระบอบประชาธิปไตยแบบเข้มข้นนี้เอง

ในการทำความเข้าใจขบวนการเคลื่อนไหว
ทางสังคมรูปแบบใหม่ เราจำเป็นต้องแยกแยะระหว่าง
ยุทธวิธีและวิธีคิดออกจากกัน วิธีคิดของขบวนการ
เคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่แตกต่างไปจากทั้ง
วิธีคิดของขบวนการฝ่ายซ้าย โดยมีวิธีคิดที่ไป
ไกลกว่าเรื่องของอำนาจของรัฐและความรุนแรง
แต่ให้ความสำคัญกับเรื่องของ การปกครองแบบ
มีมนุษยธรรมและการพัฒนาแบบเสมอภาคและ
เท่าเทียมกันมากกว่า มีเป้าหมายอยู่ที่การสร้าง
บรรยากาศและเงื่อนไขแบบประชาธิปไตย อันจะนำ
ไปสู่การสร้างประชาสังคมที่เข้มแข็ง ดั้งเดิม
ภาพลักษณ์ด้านหนึ่งของขบวนการเคลื่อนไหวทาง
สังคมรูปแบบใหม่ จึงมีลักษณะของการต่อต้านรัฐ
ต่อต้านระบบราชการ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็คือการ
แสดงออกของความเชื่อมั่นศรัทธาในพลังอำนาจ
ของประชาชน จึงเป็นความพยายามที่จะเปิดพื้นที่
ทางการเมืองให้กับประชาชนธรรมดาให้มีบทบาท
เพิ่มมากขึ้น

ฟอล์ค [3] ได้ชี้ให้เห็นว่าแม้เราจะปฏิเสธ
ไม่ได้ว่ามีสิ่งที่เรียกว่า “ปัญหาโลก” และเราต่างต้อง
เผชิญชะตากรรมร่วมกัน แต่เราก็ปฏิเสธไม่ได้อีก
เช่นกันว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบ
ใหม่ในแต่ละประเทศ ต่างก็ถูกกระทบด้วยปัญหา
เฉพาะของตัวเองที่แตกต่างกันไป แต่ขบวนการ
เคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ของประเทศเหล่านี้
ก็สามารถประสานเชื่อมโยงกันได้ เนื่องจากมี
เป้าหมายคล้ายๆ กัน นั่นคือ การสร้างนิยาม
ความหมายใหม่ให้กับสิ่งที่เรียกว่า “การเมือง” ที่ไป
ไกลกว่าเรื่องของรัฐ อำนาจรัฐ รัฐบาล พรรคการเมือง
 ฯลฯ แต่รวมเอาชีวิตประจำวันและเรื่องของโลกเข้า
ไว้ด้วย กล่าวโดยสรุปแล้วแนวคิดขบวนการ
เคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ คือ การเคลื่อนไหว
เรียกร้องที่ต้องการสร้างนิยาม/ความหมายชุดใหม่

ให้กับสิ่งที่เคลื่อนไหว เรียกร้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
นิยาม/ความหมายของสิ่งที่เรียกว่า “การเมือง” และ
“สังคมโลก” ให้กว้างไกลไปจากเดิมที่ดำรงอยู่ด้วย
การชี้ชวนให้เห็นว่าชีวิตประจำวันนั้นเป็นทั้งเรื่อง
ของการเมืองและเป็นเรื่องของโลกด้วย ยิ่งไปกว่า
นั้นแนวคิดนี้ยังปฏิเสธวิธีการที่ใช้ความรุนแรงและ
เป้าหมายของการต่อสู้เรียกร้องก็ไม่ใช่เพื่อการ
ช่วงชิงอำนาจรัฐดังที่นิยมคิดหรือกระทำกันในแวดวง
ของการเมืองแบบเก่า ขบวนการเคลื่อนไหวทาง
สังคมรูปแบบใหม่ คือ ตัวอย่างรูปธรรมหนึ่งของ
การเมืองแบบใหม่หรือการเมืองภาคประชาชน
ในฐานะที่เป็นตัวแสดงหรือผู้กระทำการเมือง
ไม่นิยมใช้ความรุนแรง แต่หากจำเป็นต้องใช้ก็ใช้
ในฐานะที่เป็นยุทธศาสตร์ในการท้าทาย ดังคำถาม
กับการเมืองแบบที่ดำรงอยู่มากกว่าเป้าหมาย
ของขบวนการ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545,
หน้า 12)

โรเบิร์ต พัตนัม [4] (อ้างในไชยรัตน์
เจริญสินโอฬาร, 2545) เสนอว่า ประชาธิปไตย
แนวใหม่ให้ความสำคัญแก่ทุนทางสังคมมากกว่า
ทุนทางการเงิน และได้ชี้ว่าทุนทางกายภาพ หมายถึง
ทุนทางวัตถุ ส่วนทุนทางสังคม หมายถึง การ
เชื่อมโยงระหว่างบุคคล เป็นเครือข่ายสังคมและ
หลักปฏิบัติของการทดแทนคุณกันและความไว้วางใจ
ระหว่างกัน ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นคุณธรรมของประชา
(Civic Virtue) การมีปฏิสัมพันธ์ทำให้ประชาชน
สร้างชุมชนขึ้นมา ชุมชนเหล่านี้กลายเป็นข่ายใยหรือ
เส้นใยที่ถักทอสังคมขึ้นมา ความรู้สึกของการอยู่
ร่วมกันอย่างเป็นจริงในข่ายใยสังคมนี้นำประโยชน์
อย่างสูงให้แก่ประชาชน นอกจากนี้ การศึกษาของ
โรเบิร์ต พัตนัมให้ข้อมูลเชิงประจักษ์ว่า การผูกพัน
กันในนวนอนหรือเท่าเทียมกัน ทำให้ทุนทาง
สังคมมีประสิทธิภาพหรือก่อผลได้สูงมากกว่า
การผูกพันในแนวตั้ง

Alvin Toffler [5] (2540) กล่าวว่า “รัฐธรรมนูญแห่งอนาคต เราไม่ไว้วางใจคนที่คิดว่าพวกเขา (ผู้เชี่ยวชาญและผู้มีอำนาจ) มีคำตอบอยู่แล้ว ในขณะที่เราเองก็พยายามตั้งคำถามถึงรัฐธรรมนูญที่เหมาะสมอยู่เลย ถึงเวลาแล้วที่เราจะต้องจินตนาการถึงทางเลือกที่ใหม่ทั้งหมดเพื่ออภิปรายคัดค้าน ถกเถียง และออกแบบสถาปัตยกรรมประชาธิปไตย (รัฐธรรมนูญ) ของวันพรุ่งนี้จากฐานหลักขึ้นมา ศตวรรษที่ผ่านมาพวกเราพากันปล่อยให้พวกเขาใช้อำนาจมากเกินไป (อำนาจประชาธิปไตยมาจากประชาธิปไตย) จนเข้าลักษณะ “น้ำหนักในการตัดสินใจมากเกินไป (Decision Overload)” พวกเขาอย่าหมายความว่าอย่างอื่นไปไม่ได้ นอกจากนักการเมืองและองค์กรอิสระกลางทั้งหลาย”

แนวคลื่นแห่งสังคม [6] (Social Wave-Front) ระลอกใหม่จะเปลี่ยนจากการอาศัยผู้แทน (Representative Democracy) เป็นการแทนตัวเอง อันเป็นฐานหลักสำคัญของการเมืองในศตวรรษใหม่ ซึ่งเรียกกันว่า “Semi Direct Democracy” หรือประชาธิปไตยกึ่งโดยตรงจึงเกิด “ความเห็นพ้องต้องกัน” ของกลุ่มจำกัด (กลุ่มกึ่งกัน) ได้แก่ กลุ่มนักการเมือง องค์กรอิสระกลางทั้งหลายและผู้เชี่ยวชาญจะต้องถูกสลายลงและแทนที่ด้วยประชาชนคนเล็กคนน้อยผู้ต้อโอกาสทั้งมวล

ประชาสังคม หรือ Civil Society คือการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากความริเริ่มของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน โดยทุกฝ่ายในสังคมต่างให้ความร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาชน คำว่า “ประชารัฐ” จึงหมายถึง รัฐซึ่งมีรัฐบาล เอกชน และประชาชนร่วมมือกันในทุกเรื่องที่เป็นสาธารณะนั่นเอง โดยต้องคำนึงถึง **การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development)** หมายถึง “การตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่มีผลกระทบต่อ

ในทางลบต่อความต้องการของคนรุ่นต่อไป ในอนาคต” ในเรื่องสิทธิชุมชนได้มีการบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 ส่วนที่ 12 สิทธิชุมชน มาตรา 66-67 [7] กล่าวคือ ขยายสิทธิชุมชน การดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบอย่างรุนแรงต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมหรือทรัพยากรธรรมชาติ จะต้องจัดให้มีกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนและผู้มีส่วนได้เสียก่อน ชุมชนมีสิทธิที่จะฟ้ององค์กรของรัฐ เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ตามกฎหมายบัญญัติรับรองสิทธิชุมชน ส่วนในเรื่องการปกครองท้องถิ่นนั้นรัฐต้องมีการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น (Decentralization) ให้เป็นไปตามกฎหมายรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 โดยกำหนดไว้ใน หมวด 14 การปกครองส่วนท้องถิ่น มาตรา 281-290 [8] โดยเฉพาะ มาตรา 290 ที่กำหนดให้ **เพิ่มการมีส่วนร่วมของชุมชนในท้องถิ่น** นอกจากนี้ยังความสำคัญกับ **แนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ** รวมถึงหมวด 3 สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย หมวดที่ 5 ส่วนที่ 10 **แนวนโยบายการมีส่วนร่วมของประชาชน** คือ มาตรา 87 [9] รัฐต้องดำเนินการตามแนวนโยบายด้านการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นต้น ประกอบกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) [10] ที่กำหนดยุทธศาสตร์ดังนี้

1. ยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพคนและสังคมไทยสู่สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้
2. ยุทธศาสตร์การสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนและสังคมให้เป็นรากฐานที่มั่นคงของประเทศ
3. ยุทธศาสตร์การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจให้สมดุลและยั่งยืน
4. ยุทธศาสตร์การพัฒนาบนฐานความหลากหลายทางชีวภาพและการสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

5. ยุทธศาสตร์การเสริมสร้างธรรมาภิบาลในการบริหารจัดการประเทศ

สรุปได้ว่าทั้งกฎหมายรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) ก็น่าจะเป็นนิมิตหมายที่ดี สำหรับแนวทางการสร้างประชาสังคมของประเทศไทยในยุคปัจจุบัน แต่นั่นไม่ใช่คำตอบของทั้งหมด เพราะมันอาจเป็นเพียงเครื่องมือที่จะนำไปสู่การพัฒนาประชาสังคมเท่านั้น แต่คำตอบที่เป็นหัวใจของประชาสังคมไทยน่าจะอยู่ที่สำนักพลเมืองไทย

2. บทเรียนในต่างประเทศกับการพัฒนาประชาสังคมที่เข้มแข็ง

เบนจามิน บาร์เบอร์ [11] (อ้างใน อนุช อภาภิรม, 2548) เห็นว่า ประชาสังคมมีอยู่ 3 แบบ ได้แก่

1. ประชาสังคมแบบเสรีนิยม เห็นว่าประชาสังคม คือ ภาคเอกชน มองว่ารัฐเป็นอำนาจกวดขันและสร้างกฎเกณฑ์มาบังคับ ความคิดเสรีนิยมเห็นว่า ตลาด คือ เสรีภาพ ผู้ที่ยึดมั่นในแนวคิดนี้ก็จะยืนยันให้เลือกเอาระหว่างรัฐกับตลาด กล่าวอีกอย่างว่าประชาสังคมแบบนี้ หมายถึง “ภาคตลาดเอกชน ภาคของปัจเจกชนเสรีที่มีการสมาคมโดยสมัครใจในกลุ่มทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งมีลักษณะเป็นการทำสัญญากันรวมทั้งครอบครัว” ในความหมายนี้สถาบันตัวอย่าง เช่น หอการค้าไทย หรือสมาคมวิชาชีพต่างๆ ก็เป็นประชาสังคมด้วยเช่นกัน ซึ่งถือว่าเป็นประชาสังคมที่ทรงอิทธิพลจำนวนมากสนับสนุนตลาดเสรี และการทำให้กิจการเป็นแบบธุรกิจเอกชน ซึ่งเป็นพื้นฐานของสังคมทั่วโลกในปัจจุบัน

2. ประชาสังคมแบบชุมชนเห็นว่า เป็นประชาสังคมที่มีพื้นฐานอยู่ที่ความต้องการสร้าง

ความเป็นปึกแผ่นและความเข้มแข็งของชุมชน มีความเห็นว่าการรวมตัวกันนั้นไม่ใช่โดยใจสมัคร แต่เกิดจากความจำเป็นหรือการผูกพันที่ทำให้แยกกันไม่ออก ไม่เชื่อว่าภาคเอกชนเป็นเพียงความเป็นปึกแผ่นของผู้บริโภค หรือผู้ผลิตเห็นว่าเป็นประชาสังคมเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมที่ใหญ่และปฏิเสธไม่ได้ที่จะผูกพันผู้คนเข้าด้วยกัน เริ่มต้นเป็นครอบครัวและสมาคมเครือญาติ เช่น ชนเผ่า ต่อมาเป็นสโมสรพื่นบ้าน ชุมชนไปจนถึงลำดับชั้นสังคมที่ขยายออกไป กระบวนการประชาสังคมแบบชุมชนนี้ไม่ได้เป็นประชาธิปไตยเสมอไป แต่มักมีการสัมพันธ์แบบมีลำดับชั้น มีข้อห้ามและกระทั่งเป็นแบบรวบอำนาจ ประชาสังคมในความหมายนี้ได้แก่ กลุ่มเครือญาติ กลุ่มศาสนา

3. ประชาสังคมแบบประชาธิปไตยเข้มแข็ง เห็นว่า ประชาสังคมเป็นสิ่งที่อยู่ระหว่างภาครัฐกับภาคธุรกิจเอกชน หรือเป็นภาคที่สาม ได้แก่ ชุมชนแบบประชา (Civil Community) มีสมาชิกแบบเปิดและเสมอภาค ทั้งยังเปิดโอกาสให้ทีมงานอาสาสมัครด้วย ประชาสังคมแบบนี้กำลังถูกฟื้นฟูขึ้นใหม่ ประชาสังคมแบบประชาธิปไตยเข้มแข็งนี้จะแสดงถึงความแข็งแรงของสังคม และจะช่วยแก้ลักษณะเป็นลำดับชั้น และการรวบอำนาจในประชาสังคมแบบชุมชนด้วย

จากผลงานของ ดร.เดวิด แมทธิวส์ (David Mathews) [12] เรื่อง “องค์ประกอบมูลฐานเรื่องประชาสังคมที่เข้มแข็งและชีวิตสาธารณะที่มีคุณภาพ” ตีพิมพ์เป็นภาษาไทย เมื่อ ปี ค.ศ. 1996 และผลงานเรื่อง “ชีวิตสาธารณะจะถูกสร้างขึ้นใหม่ได้หรือไม่?” ที่เขียนขึ้นในปี ค.ศ. 1996 ได้สรุปนิยามความหมายของคำว่า “ประชาสังคมเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่เชื่อมอยู่ระหว่างงานส่วนบุคคลในระดับครอบครัวและเพื่อน ในด้านหนึ่งกับอีกด้านหนึ่งที่เป็นโลกของรัฐบาลและสถาบัน

“ทางการ” ต่างๆ เมื่อเราคิดถึงประชาสังคม ในสหรัฐอเมริกา เราคิดถึงการไปโบสถ์ ชุมนุมหรือ สโมสรและสมาคมของย่านชุมชน เรานึกถึงกลุ่มคนที่มาพบปะกันในร้านอาหารเพื่อพูดคุยเรื่อง สถานการณ์โลก หรือการประชุมของชาวเมืองเรื่อง พื้นที่ทิ้งขยะ การศึกษาถึงองค์ประกอบของสังคม ในส่วนนี้ทำให้เราและนักวิจัยอื่นๆ ได้เรียนรู้เป็นอย่างมากถึงสิ่งใดที่ทำให้ชุมชนและประเทศ ดำรงอยู่ได้ จนเป็นแหล่งที่มาสำหรับงานวิจัยของ **มูลนิธิเคทเทอริง** [13] เช่นงานวิจัยของเปเรช ดิโอซ ที่ทำเรื่องของสเปน หรือ งานของกริแชม เรื่องเมืองทูเพโลในรัฐมิสซิสซิปปี ที่เคยเป็นเมือง ที่ยากจนที่สุดของประเทศ เป็นเมืองเล็กๆ มี ประชากรราว 30,000 คน ตั้งอยู่ในเขตชนบทที่ ไม่มีชื่อได้เปรียบใดๆ เลย ไม่มีแหล่งน้ำขนาดใหญ่ ไม่มีแหล่งศูนย์กลางความเจริญ ไม่มีที่ทำการ รัฐบาลและงบประมาณรัฐก้อนใหญ่ จนแม้เมื่อปี ค.ศ. 1980 เมืองนี้ก็อยู่ห่างจากถนนเชื่อมระหว่าง รัฐที่ใกล้ที่สุดถึง 75 ไมล์ แต่ทุกวันนี้รายได้ต่อหัว ของที่นี่เกือบจะเท่ากับรายได้ของชาวเมือง แอตแลนต้าในรัฐจอร์เจีย และความเจริญมั่งคั่งของ เมืองก็ยังแผ่ขยายไปสู่พื้นที่รอบๆ ตลอด 12 ปีที่ผ่านมา ลี เคาน์ตี ซึ่งเป็นเขตที่เมืองทูเพโลตั้งอยู่นั้น มีจำนวนตำแหน่งงานในภาคอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น ถึงปีละ 1,000 ตำแหน่งทุกปี และส่วนงานบริการ ก็มีตำแหน่งเพิ่มมากขึ้นทุกปี รวมถึงงานของ “ศูนย์ฮาร์ทแลนด์เพื่อการพัฒนาภาวะผู้นำ” ที่ศึกษาความแตกต่างระหว่างชุมชนชนบทที่มั่นคง และที่กำลังจะตาย นอกจากนี้ยังมีข้อคิดดีๆ ที่ได้รับ จากการปาฐกถาของ **ดักลาส นอร์ธ** [14] นักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบล ที่ชี้ให้เห็นว่า “ต้นทุน สำคัญในระบบเศรษฐกิจ คือ ต้นทุนในเรื่องการ ติดต่อกิจการของมนุษย์ทั้งในกระบวนการผลิตและการจำหน่ายสินค้า ซึ่งคิดแล้วเป็นสัดส่วนถึงกว่า

ร้อยละ 45 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ หรือ จีดีพีของสหรัฐอเมริกา นี่แสดงว่าระบบเศรษฐกิจที่ ชีววัตกันด้วยจีดีพีนั้นไม่อาจควบคุมได้ด้วยปัจจัย เฉพาะด้านแรงงาน (L) ทุน(C) และเทคโนโลยี(T) เท่านั้น แต่เป็น แรงงาน (L)+ ทุน(C)+เทคโนโลยี(T) บวกกับปัจจัยอื่นๆ ที่ควบคุมการติดต่อจัดการ ระหว่างมนุษย์ จึงสรุปได้ว่า งานวิจัยของมูลนิธิ เคทเทอริง ทำให้พบว่า วิถีทางที่ชุมชนหรือประเทศ ดำเนินการกิจกรรมทางการเมืองนั้น ส่วนหนึ่งเป็น ผลผลิตของปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่ดำเนินอยู่ ในประชาสังคม นั่นเอง นอกจากนี้ยังพบตัวอย่าง ขององค์กรในหลายประเทศที่มีส่วนเสริมสร้างความ เข้มแข็งให้กับประชาสังคม เช่น ช่วงศตวรรษที่ 1980 เมื่อรัฐบาลเผด็จการในประเทศต่างๆ ถูกแทนที่ด้วย รัฐบาลจากประชาชน องค์กรประชาชนใหม่ๆ ก่อตัวขึ้นเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับรากฐาน ประชาธิปไตยของรัฐ องค์กรเหล่านี้เริ่มใช้เวที สมัชชาเพื่อถกปัญหาหารือกัน เพื่อสร้างให้เกิดสังคม ของพลเมืองที่มีความรับผิดชอบและได้รับข้อมูล ข่าวสาร ได้แก่ “**สมัชชาเพื่อผลประโยชน์ของ พลเมือง**” ในประเทศโคลัมเบีย และยังมีโครงการ ลักษณะเดียวกันในประเทศอื่นๆ ได้แก่ ในอเมริกา กลางและอเมริกาใต้ รวมทั้งในรัสเซีย ทาจิกิสถาน ยุโรปตะวันออก แอฟริกาใต้ และตะวันออกกลาง ล่าสุดองค์กรต่างๆ จำนวน 30 องค์กรใน 12 ประเทศ ต่างก็มีสมัชชาเป็นของตนเอง และได้รวมตัวกันเป็น “**แนวร่วมนานาชาติเพื่อประชาสังคม**” เพื่อ เรียนรู้ซึ่งกันและกัน

โรนัลด์ ไฮเฟทซ์ [15] ศาสตราจารย์วิชา การปกครองของมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ซึ่งเคย เรียนวิชาแพทย์มาก่อน ก็ได้รับข้อสรุปจาก ประสบการณ์การเป็นแพทย์ที่ค้นพบว่าปัญหา เชิงกลไกทางการแพทย์เพียงอย่างเดียวไม่สามารถ แก้ไขปัญหาด้วยวิธีการทางเทคนิคโดยลำพัง

เพราะปัญหาบางเรื่องต้องอาศัยความร่วมมือทั้งแพทย์และคนไข้ร่วมกัน เช่นเดียวกับปัญหาทางการเมืองของรัฐบาลและสถาบันต่างๆ ไม่อาจแก้ไขได้โดยลำพังเช่นเดียวกัน แม้จะทุ่มเทความรู้ความสามารถที่มีอยู่ทั้งหมด ถ้าหากไม่มีสังคมของพลเมืองที่เข้มแข็งเข้ามาช่วยด้วย

เจฟฟรีย์ แคทซ์ [16] ได้เขียนไว้ในนิตยสาร กอฟเวิร์นนิ่ง ถึงความสำเร็จขององค์กรประชาชนในการจัดการกับปัญหาการขาดแคลนที่อยู่อาศัยและสำนักงานสำหรับประชาชนผู้มีรายได้น้อยพบว่า องค์กรชุมชนต่างๆ ประสบความสำเร็จในการสร้างบ้านเกือบ 125,000 หลัง และสร้างอาคารร้านค้าสำนักงานและพื้นที่อุตสาหกรรมถึง 16.4 ล้านตารางฟุต โดยค้นพบว่า ประชาชนได้ใช้ยุทธวิธีใหม่คือ ใช้เวลาน้อยลงในการร้องขอต่อหน่วยงานของรัฐบาลระดับต่างๆ เพื่อเรียกร้องเงินช่วยเหลือ แต่ใช้เวลามากขึ้นในการร้องขอให้รัฐบาลเข้ามาร่วมทำงานกับพวกเขา

ศาสตราจารย์แฮร์รี บอยด์ [17] แห่งมหาวิทยาลัยมินเนโซตา กล่าวถึงความสัมพันธ์ขององค์กร Baltimore BUILD (องค์กรท้องถิ่นของคนแอฟริกันและอเมริกัน) กับผู้นำภาครัฐว่าเป็นไปในลักษณะของความสัมพันธ์บนพื้นฐานของการประสานประโยชน์ (David Mathews, Politics for People Finding a Responsive Public Voice 2 ed (Chicago University of Illinois Press, 1999). P143 รวมถึงผลการศึกษากการเคลื่อนไหวของเบอร์ธา กิลคีย์ ผู้นำกลุ่มผู้เช่าอาคารพักอาศัยของการเคหะชื่อ คอคอราน การ์เดนส์ ในเมืองเซนต์หลุยส์ รัฐมิสซูรี ซึ่งในอดีตเคยเต็มไปด้วยยาเสพติดอาชญากรรม ขยะ ปัสสาวะในท้องถนน หน้าต่างแตกๆ และรอยขีดเขียนบนกำแพง แต่ปัจจุบันได้เปลี่ยนสภาพมาเป็นถนนที่ประดับด้วยดอกไม้ อาคารที่สะอาดสะอ้าน มีอุปกรณ์เด็กเล่นและเป็นชุมชน

ที่มีเอกภาพ นั่นเป็นเพราะมีจุดเริ่มต้นมาจากการแก้ไขปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับการพังชำรุดของเครื่องซักผ้าส่วนกลาง จากเดิมเมื่อเครื่องซักผ้าโดนพวกมือบอนทำพัง ผู้เช่าก็จะร้องขอให้ฝ่ายบริหารของอาคารนำเครื่องใหม่มาติดตั้งให้ ซึ่งหนักๆ เข้าฝ่ายบริหารก็เริ่มไม่ยอมทำตาม แม้ผู้เช่าจะประท้วงด้วยการไม่จ่ายค่าเช่าก็ตาม วันหนึ่งผู้เช่าก็ค้นพบยุทธวิธีใหม่ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงที่ดีของคอคอราน การ์เดนส์ เมื่อเบอร์ธา กิลคีย์ และเพื่อนบ้านต้องการใส่กุญแจและทาสีประตูห้องซักผ้าใหม่ พวกเขาออกเรียกรายเงินเพื่อซื้อกุญแจและสีไม้ที่กระป๋อง แม้มันจะไม่ใช้เงินมากมาย แต่ก็แสดงให้เห็นว่าผู้เช่าสามารถทำอะไรได้ด้วยตัวเอง ต่อมาจึงเกิดโครงการรณรงค์ให้แต่ละบ้านทาสีผนังทางเดินหน้าบ้าน หลังจากนั้นผู้เช่าก็เข้าพบกับฝ่ายบริหารอาคาร คราวนี้พวกเขาไม่ได้มีเพียงข้อเรียกร้อง แต่ได้พกพาเอกสารมรรตภาพและความสำเร็จไปด้วยพวกเขามีอะไรจะเสนอ จากนั้นความสัมพันธ์ระหว่างผู้เช่ากับฝ่ายบริหารก็ดีขึ้น พวกเขาต้องการร่วมรับผิดชอบและเปลี่ยนบทบาทจากผู้ต้องได้รับการดูแลไปเป็นผู้ร่วมวางแผน พวกเขากลายเป็นพลเมืองอย่างเต็มตัว ไม่ได้เป็นเพียงผู้เช่าอาศัยอาคารอีกต่อไป

เทเรซา ฟรานซิส [18] ประธานคณะกรรมการกำหนดทิศทางในระดับท้องถิ่นของสหภาพแรงงานอุตสาหกรรมยานยนต์ (UAW) ได้เขียนกฎสำหรับข้อแรกสำหรับความคิดใหม่ว่า “คนงานทุกคนต้องตระหนักว่า เราเป็นผู้รับผิดชอบต่อสถานการณ์ของเราเอง หากเราไม่อุทิศเวลาบางส่วนให้กับสหภาพของเรา ให้กับงานการเมืองของเรา ให้กับองค์กรศาสนาของเราและกฎหมายที่กำลังจะออกมา เราจะตื่นขึ้นมาแล้วพบว่า ตัวเองอยู่กับกองทุนบำเหน็จบำนาญที่ว่างเปล่า บริษัทที่ล้มละลาย การเสียสละที่ไร้ผลและชุมชนที่ล่มสลาย”

ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นตัวอย่างของโรงงานหลายแห่งในโครงการเนกาทีฟ แวลู ซึ่งเป็นการรวมตัวกันของกลุ่มองค์กรทางศาสนา ชุมชน แรงงาน และธุรกิจขนาดเล็กราว 50 แห่ง ที่แสดงให้เห็นความร่วมมือของกลุ่มพันธมิตรที่เปิดรับผลประโยชน์ที่แตกต่างจนเกิดเป็น “ความสัมพันธ์สาธารณะ” ที่ชี้ให้เห็นถึงความหลากหลายชาวเมืองรวมตัวกันเพื่อตัดสินใจอนาคตพัฒนาจิตสำนึกที่ว่า “พวกเขาคือทางออกของปัญหา” เพราะพวกเขาสามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ด้วยจิตสำนึกรับผิดชอบ (commitment) เช่นเดียวกับ โครงการน้ำสะอาดแห่งแม่น้ำเทนเนสซีที่ยึดหลักการที่ว่า “ประชาชนต้องให้ความหวังกับตัวเอง ไม่มีใครที่เดินเข้ามาแล้วทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างดีขึ้น มันต้องเป็นตัวของเราเอง เราคือ ปัญหา และ เราก็คือทางออก” ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง “กิจกรรมของประชาสังคม (Civic Practice) ที่มีผลในทางเศรษฐกิจ เช่น การสำรวจพบว่า ประชาชนมองตนเองในฐานะผู้กระทำการ (Actions) ในเชิงเศรษฐกิจหรือในฐานะพลเมืองมากน้อยเพียงใด ประชาชนเชื่อหรือไม่ว่า พวกเขาสามารถมีอิทธิพลกำหนดชะตากรรมร่วมทางเศรษฐกิจของตนเองได้ เพราะประชาชนไม่ได้เป็นแค่ปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่ประชาชนสามารถตัดสินใจได้ว่าจะเลือกชีวิตที่อยู่ดีกินดีได้ด้วยตนเอง เช่น เรียนรู้ที่จะแสวงหางานดี ๆ ทำ มีชีวิตที่มั่นคง

ศาสตราจารย์โรเบิร์ต พัทนัม [19] (Robert Putnam) จากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับ การปกครองท้องถิ่นในประเทศอิตาลี โดยใช้เวลานานกว่าสิบปี จึงพบว่าทางตอนเหนือของประเทศ แอควิลาน ทอริโน เศรษฐกิจดี การเมืองดี และศีลธรรมดี แต่ทางตอนใต้กลับพบความแตกต่าง เพราะแอควิลานี มีแต่ความยากจน ฉ้อฉล คอร์รัปชัน และเต็มไปด้วยมาเฟีย ฯลฯ คำถามก็คือ อะไรทำให้

ประเทศอิตาลีมีความแตกต่างกันถึงเพียงนั้น ทั้งที่ใช้กฎหมายฉบับเดียวกัน ในที่สุดก็พบว่า การปกครองท้องถิ่นตอนเหนือของประเทศอิตาลีเข้มแข็งและไม่มีการทุจริต เพราะประชาชนเข้มแข็งและมีส่วนร่วมในการปกครองอย่างเต็มที่ ซึ่งโรเบิร์ต พัทนัม ได้ให้คำตอบไว้ในหนังสือขายดีเล่มหนึ่งชื่อ “Making Democracy Work : Civic Tradition in Modern Italy” คือ ประชาธิปไตยที่จะได้ผลนั้นต้องเป็น “ประชาธิปไตยทางราบ” ไม่ใช่ “ประชาธิปไตยทางตั้ง” เพราะ Civic Tradition หมายถึง การที่ประชาชนมีวัฒนธรรมรวมตัวกัน ทำกิจกรรมต่างๆ อย่างมาก ที่เรียกกันว่าเป็นความเป็นประชาสังคม (Civil Society) หรือ ประชาคมเข้มแข็ง หรือการมีทุนทางสังคม ตรงกันข้ามกับสังคมที่มีความสัมพันธ์กันด้วยอำนาจเช่นนายกับไพร่ ผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง ที่เรียกว่าความสัมพันธ์ทางตั้ง

นอกจากนี้ผลงานของ ปีเตอร์ เซ็ง [20] (Peter Senge) เกี่ยวกับเรื่อง “การสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้” ซึ่งเป็นที่มาของการสร้างประชาสังคม ก็มีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ

1. “Personal Mastery” หมายถึง การกำหนดตัวตนของประชาชน เพื่อเรียนรู้ พร้อมรับการเปลี่ยนแปลง เพื่อที่จะเข้าสู่กระบวนการประชาสังคม

2. “Share Vision” หมายถึง การกำหนดสร้างวิสัยทัศน์และทิศทางร่วมกันโดยมองอนาคตร่วมกันของประชาชน

3. “Team Learning” หมายถึง รูปแบบกระบวนการจัดการแบบใหม่ให้กับประชาชน กล่าวคือ การสร้างความเข้าใจว่าผู้นำแบบเดิมเป็นผู้นำเดี่ยว ต้องเปลี่ยนเป็นการนำแบบกลุ่ม

แม้ว่าในบางประเทศ เช่น ญี่ปุ่น จะพบว่า กลุ่มผลประโยชน์ (Interest Group) จะมีอำนาจ

ในการต่อรองหรือบีบบังคับพรรคการเมืองกำหนดนโยบายที่เป็นประโยชน์ต่อกลุ่มตนเอง แต่ คำว่า “ประชาสังคม” หรือ “Civil Society” จะต้องมีมากกว่าแค่การรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มตน เพราะต้องเป็นตัวแทนของสมาชิกในสังคมหรือชุมชนนั้นโดยมีเป้าหมายร่วมกัน คือ การเพิ่มคุณภาพชีวิตที่ดีของสมาชิกทุกคนในสังคม ไม่ใช่เฉพาะกลุ่มตน เป้าหมายที่สำคัญไม่ใช่แค่ดีขึ้นแต่ต้องดีเสมอกันทุกส่วน โดยเรียกร้องความเป็นธรรมในการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เป็นประโยชน์กับสมาชิกทุกคนทั้งในปัจจุบันและอนาคตเรียกว่าสังคมดีไม่มีชาย ต้องร่วมกันสร้างการพัฒนาแบบดั้งเดิมที่ผ่านมานั้น นอกจากจะทำลายทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมแล้วยังพบว่าการพัฒนาเศรษฐกิจของหลายประเทศได้สร้างปัญหาให้กับความเป็นอยู่ของมนุษย์และวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างมหาดศาล เนื่องจากรัฐบาลขาดความรับผิดชอบ ไม่ตอบสนองความต้องการของประชาชนระบบราชการมีการทุจริตคอร์รัปชันสูง ไม่มีความโปร่งใสซื่อสัตย์ ประชาคมโลกจึงประชุมร่วมกันเพื่อแสวงหาแนวคิดที่เป็นกลางเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ ผลสรุปที่ได้ คือ ทั่วโลกควรปรับเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาเสียใหม่ โดยจะต้องยกเลิกการพัฒนาซึ่งรัฐเป็นผู้ชี้แนะ และออกคำสั่งแต่เพียงฝ่ายเดียว ในลักษณะรัฐประชาชาติ (Nation State) ให้ปรับเปลี่ยนมาเป็น ประชาธิปไตย (Civil State) ซึ่งเป็น “ความสัมพันธ์รูปแบบใหม่ระหว่างรัฐกับประชาชนในลักษณะที่เป็นประชาสังคม”

สรุปตัวอย่างความสำเร็จของคำว่า “ประชาสังคม” ในประเทศต่างๆ ดังที่กล่าวมานั้น จะพบว่าหัวใจของ “ประชาสังคม” ล้วนเกิดจากสำนักของพลเมืองทั้งสิ้น และมีรูปแบบของการบริหารจัดการโดยอาศัยหลักความสัมพันธ์แนวราบ คือ การมีส่วนร่วมของพลเมืองอย่างแท้จริง

3. บทสรุป : แนวทางประชาสังคมไทยกับการเมืองภาคประชาชนและสำนักพลเมือง

ขบวนการประชาสังคมแบบใหม่ หรือ **New Social Movement** เป็นการแก้ปัญหาสังคมที่ฉีกไปจากวิธีการแก้ปัญหาแบบเดิม จากที่มุ่งต่อสู้กับอำนาจรัฐ กดดันรัฐให้มาตอบสนอง และสร้างนโยบายเพื่อแก้ปัญหาของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง มาสู่ประเด็นที่มีความหลากหลายมากขึ้นแล้วก็ไม่จำเป็นต้องเป็นการต่อสู้ที่บอกกับรัฐเฉยๆ ว่าประชาชนเดือดร้อนเป็นอย่างไร แต่เป็นวิกฤติของคนทั้งหมดประชาชนในพื้นที่ต้องเข้ามาว่ามรับรู้และรับผิดชอบต่อการเปลี่ยนทางสังคมมากขึ้น จะเห็นได้ว่าแนวทางการสร้างประชาสังคม ซึ่งเป็นกระบวนการทางธรรมชาติ สิ่งสำคัญที่ควรจะต้องสร้างให้ได้ คือ **การสร้างจิตสำนึกสาธารณะ (Public Mind)** ซึ่งอาจเป็นเรื่องใหม่ในสังคมไทยที่ยึดติดอยู่กับผู้นำตัวบุคคล แบบสังคมเดิมที่เป็นแบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง ดังนั้นจึงต้องปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์วิธีคิด ค่านิยม ความเชื่อแบบเดิมๆ คือ การสร้างกลุ่มสร้างผู้นำจากหลายๆ ส่วน เพื่อเป็นการกระจายผู้นำทางความคิด ผู้นำทางการทำงานโดยต้องใช้กิจกรรมเป็นตัวนำความสนใจให้คนกลุ่มใหญ่เข้ามาเรียนรู้ด้วยกัน ที่สำคัญต้องไม่มองข้ามวิธีการสร้างสันติและลดความขัดแย้งในกลุ่ม เช่น การสร้างประชาธิปไตยในกลุ่ม มีการประนีประนอม การเจรจาต่อรอง การผ่อนปรน การเห็นอกเห็นใจผู้อื่น การอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์ โดยยึดหลักเสรีภาพเสมอภาค และภราดรภาพ ทั้งนี้ความสำเร็จของคำว่า **ประชาสังคม** ต้องเกิดจากการเรียนรู้ทางการเมืองของประชาชน และสำนักพลเมือง เนื่องจากประเทศไทยยุคหลังการเกิดรัฐประหาร 19 กันยายน 2549 ก็เกิดปรากฏการณ์ทางการเมืองใหม่กล่าวคือ มีคนหลายกลุ่มมักกล่าวอ้างถึงคำว่า **การเมืองภาคประชาชน** ดังนั้น

คนไทยจึงควรเปลี่ยนวิกฤติให้เป็นโอกาส โดยหันกลับมาให้ความสำคัญกับความหมายที่แท้จริงของคำว่า “การเมืองภาคประชาชน”

ลักษณะสำคัญของ “การเมืองภาคประชาชน” ก็คือ การเคลื่อนไหวทางการเมืองของ “ภาคประชาชน” ต้องจัดองค์กรให้เป็นลักษณะแนวราบ หมายความว่า ไม่เพียงแต่แต่ละคนและแต่ละองค์กร เข้ามาร่วมกันในการเคลื่อนไหวโดยสมัครใจเท่านั้น แต่ยังดำรงรักษาอัตลักษณ์, ผลประโยชน์, เป้าหมายของตนไว้โดยไม่เปลี่ยนแปลง เป้าหมายของตนต้องได้รับความสำคัญในการเคลื่อนไหวเท่าเทียมกับเป้าหมายขององค์กรอื่น ดังเช่นการเคลื่อนไหวของสมัชชาคนจน ประกอบด้วยประเด็นปัญหาเป็นร้อย อันล้วนแต่เป็นเรื่องของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายของรัฐ ครอบคลุมทั่วประเทศ และกลุ่มคนหลากหลายอย่างยิ่ง และเพราะเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบบุคคลหรือองค์กรอาจแยกตัวออกไปเคลื่อนไหวต่างหาก เมื่อพบหนทางการเคลื่อนไหวที่ได้ผลกว่าร่วมกับสมัชชาคนจนก็ได้ โดยไม่มีความรู้สึกเป็นอริต่อกันในด้านการนำก็เช่นกัน “การเมืองภาคประชาชน” ไม่มี “แกนนำ” ที่เป็นกลุ่มก้อนจำนวนน้อย ซึ่งมีหน้าที่ตัดสินใจว่าจะเคลื่อนไหวต่อไปอย่างไร “แกนนำ” คือ ตัวแทนของกลุ่มองค์กรที่เคลื่อนไหวกับประเด็นปัญหาของตน ร่วมกันคิดและตัดสินใจในการเคลื่อนไหว บางครั้งก็จำเป็นต้องกลับไปถามหามติจากประชาชนที่ร่วมในการเคลื่อนไหว สมัชชาคนจนเรียกแกนนำเหล่านี้ว่า “พ่อครัวใหญ่” และที่ประชุมของพ่อครัวใหญ่ไม่อาจตัดสินใจแทนประชาชนที่ร่วมเคลื่อนไหวทั้งหมดได้ในทุกกรณี หลายครั้งด้วยกัน ต้องกลับมาถามหามติกันใหม่อีกครั้ง เช่น ได้แก่นี้พ้อหรือยัง หรือจะชุมนุมต่อ เป็นต้น ทั้งหมดนี้ทำให้แตกต่างจากการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่ทำกันในระยะหลังนี้อย่างมาก

เช่น ไม่มีใครที่เป็นผู้ออกทุนในการเคลื่อนไหว แต่เพียงผู้เดียวหรือกลุ่มเดียว ทุนเป็นเรื่องที่ต้องช่วยกัน รวมทั้งการแบกครกจากบ้านมาตำสั้มนำขายเลี้ยงตัว ก็เป็นส่วนหนึ่งของ “ทุน” เพื่อการเคลื่อนไหว

เป้าหมายปลายทางของ “การเมืองภาคประชาชน” คือ การเคลื่อนไหว เพื่อให้ประชาชนที่ไร้อำนาจได้มีส่วนในการกำหนดนโยบายสาธารณะบ้าง ไม่ใช่การเรียกร้องค่าชดเชยจากการสร้างเขื่อนหรือการต่อต้านการประกาศเขตอุทยานฯ ทับที่ทำกิน ฯลฯ ลักษณะลื่นไหลเช่นนี้จึงมีความจำเป็นสำหรับเป้าหมายในระยะยาว นอกจากนี้สภาพภววิสัยของผู้เข้าร่วมใน “การเมืองภาคประชาชน” ซึ่งไร้อำนาจการเงิน, ไร้สื่อของตนเอง, ไร้ความเข้าใจของสาธารณชนรองรับ บังคับหรือกำหนดยุทธวิธีของการเคลื่อนไหวอย่างมาก การตี้อแพงหรือที่เรียกกันในปัจจุบันว่า “อารยะขัดขืน” เป็นอาวุธสำคัญ เพราะ “การเมืองภาคประชาชน” ต้องการชี้ให้เห็นว่า มีหลักการแห่งความเป็นธรรมที่อยู่เหนือ “สถานะเดิม” (Status Quo) ทางกฎหมาย, เศรษฐกิจ, การปกครอง, การพัฒนา ฯลฯ

การเมืองภาคประชาชนที่เกิดจากสำนึกความเป็นพลเมือง เป็นการต่อสู้เรียกร้องความชอบธรรม เช่น การชุมนุมใหญ่ของขบวนการต่อต้านโลกาภิวัตน์ของผู้คนจากนานาชาติ [21] เพื่อต่อต้าน/ขัดขวางการประชุมระดับรัฐมนตรีขององค์การการค้าโลกที่เมืองซีแอตเทิล มลรัฐวอชิงตัน ประเทศสหรัฐอเมริกา ในปี พ.ศ. 2542 หรือการเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวประมงพื้นบ้านในภาคใต้ของไทยที่ได้ทำการลอยเรือปิดอ่าวสงขลา เมื่อเดือนมิถุนายน-กรกฎาคม พ.ศ. 2542 ซึ่งมีประมงชาวบ้านจากหลายจังหวัดเข้าร่วมทั้งจากสงขลา นราธิวาส ปัตตานี พังงา กระบี่ (เลิศชาย ศิริชัย, 2543, หน้า 17) เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลยกเลิกประกาศกระทรวงเกษตร

และสหกรณ์ พ.ศ. 2539 ที่อนุญาตให้มีการจับปลา กะตักโดยใช้เครื่องปั่นไฟด้วยเหตุผลที่ว่าวิธีการจับ ปลาในลักษณะดังกล่าวทำลายสภาพความอุดม สมบูรณ์ของธรรมชาติอย่างรุนแรง และจะกระทบ ต่อวิถีชีวิตการทำมาหากินของประมงพื้นบ้าน รวมถึงการชุมนุม 99 วัน ของสมัชชาคนจนเพื่อยื่น ข้อเสนอ จำนวน 200 ข้อ ของเครือข่ายปัญหาต่างๆ ใน พ.ศ. 2539 ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นตัวอย่าง ที่เป็นรูปธรรมในการคัดค้านประชาธิปไตยแบบ ระบบตัวแทน ซึ่งเป็นโครงสร้างการเมืองที่ไม่เปิด พื้นที่ให้ชาวบ้านได้มีการเคลื่อนไหวเพื่อสร้าง การเมืองสาธารณะที่จะทำให้เสียงของตนเองดังขึ้น มาได้บ้าง แต่เสียงที่ดังขึ้นมานี้ก็ยังคงไม่เพียงพอ เพราะบ่อยครั้งที่มีการบิดเบือนข้อมูลจากนักการเมือง ข้าราชการ และความมีอคติของสื่อมวลชนส่งผลให้ ประชาชนมีวิธีตีแผ่ต่อกฎหมาย หรือการงด ปฏิบัติตามหน้าที่พลเมืองในการคัดค้านรัฐบาล ซึ่งการตีแผ่ต่อกฎหมาย [22] หมายถึง การ กระทำที่ไม่ได้วางอยู่บนบรรทัดฐานของกฎหมาย ที่มีผลบังคับใช้อยู่ในปัจจุบัน แต่เป็นการกระทำของ ประชาชนที่อ้างถึงความถูกต้องความยุติธรรม เพื่อ คัดค้านกฎหมายหรือนโยบายของรัฐที่ถูกพิจารณา ว่าไม่ถูกต้องชอบธรรม (สมชาย ปรีชาศิลปกุล, 2543) แต่อย่างไรก็ตามการกระทำใดๆ ของ ประชาชนต้องไม่ใช่ความรุนแรงในการแก้ปัญหา ความขัดแย้ง หรือมีลักษณะใช้กฎหมายอยู่เหนือ กฎหมาย ที่สำคัญการดำเนินการจากภาครัฐก็ต้อง ไม่มีลักษณะกฎหมายสองมาตรฐานด้วยเช่นกัน

ตัวอย่างความสำเร็จของภาคประชาสังคม ในประเทศไทยที่ได้รับการยอมรับ เช่น สภา วัฒนธรรมตำบลท่าเสา อำเภอน่าน จังหวัดน่าน และกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ของจังหวัดตราดและ กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ของจังหวัดสงขลาที่นำโดย พระสุบิน ปณีโตและครูชบ ยอดแก้ว นับเป็น

ประชาสังคมที่เกิดจากรากฐานมิติทางสังคม วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่ก่อให้เกิด ความสำเร็จมาแล้ว รวมถึงภาพสะท้อนจากการ สัมมนาเชิงวิชาการ ประเด็น “คนได้กับการเมือง ภาคประชาชน” เมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2552 ณ ห้องประชุม สำนักงานวิจัยระบบสุขภาพภาคใต้ มอ. (สวรรค.) อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา โดยความร่วมมือของภาคีภาคประชาสังคม นักวิชาการ นักกิจกรรมทางสังคม อาสาสมัคร ผู้นำชุมชน ผู้นำ ท้องถิ่น นักวิชาการอิสระ เพื่อให้เกิดกระบวนการ ขับเคลื่อนเรียนรู้ยืนยันในสิทธิพลเมืองประชาธิปไตย สิทธิชุมชน และอำนาจชุมชนในการจัดการทาง สังคมนับเป็น “การเมืองภาคประชาชนเป็น กระบวนการประชาธิปไตยเชิงชีวิต” [23] (อ้างใน ร้อยดาว, 2552) ซึ่งเป็นการถอดบทเรียนขนาด ย่อมที่คงหัวใจหลักของการดำเนินงานในแบบวิถี ชุมชนเป็นสุขจาก 5 พื้นที่ ประกอบด้วย

1. **ชุมชนเกาะป้อ กับ กฎระเบียบ ชุมชน...แก่นแท้ของความเข้มแข็ง** เป็นชุมชนที่อยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันออกของเกาะลันตาใหญ่ จังหวัดกระบี่ มีการสร้างสุขอยู่กันตามวิถีแบบ เครือญาติ การถูกรุกรานแย่งชิงทรัพยากรสัตว์น้ำ ชายฝั่งจากการทำประมงอวนลากอวนรุนที่ ผิดกฎหมาย แต่ไม่สามารถฟ้องร้องอำนาจรัฐ ชาว บ้านจึงรวมกลุ่มกันเองแล้วออกไปจับกุมผู้กระทำ ผิดด้านประมง ผลักดันให้กลไกอำนาจรัฐดำเนินการตอบสนองความต้องการของชุมชน มีผลให้เรือ อวนลากอวนรุนไม่ล่องลำเข้ามาในเขตเกาะป้ออีก

2. **ชุมชนหลอมปั้นกับอำนาจในการ จัดการตนเองและทรัพยากรชายฝั่งอ่าวละงู จังหวัดสตูล** ที่ทำมาหากินด้วยการทำประมงพื้นบ้าน เป็นหลัก ดังนั้น ชาวบ้านจึงร่วมแรงร่วมใจให้เกิด สิทธิในการจัดการชุมชนและสิทธิในการจัดการ ทรัพยากรที่มีอยู่ในบ้านของตนเอง

3. ชุมชนควบคู่กับเส้นทางสู่ชีวิต
การเมืองของคนควบคู่ ในอำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา ปัญหาเกิดขึ้นเมื่อการเมืองในระบบเริ่มเข้ามาสู่ท้องที่ทำให้เกิดความแตกแยกระหว่างกลุ่มคนในชุมชน เกิดความบาดหมาง แยกแยกในชุมชน ชาวบ้านจึงรวมตัวกันตั้งศูนย์ประสานงานองค์กรชุมชนตำบลควบคู่ (ศอชต.) จัดกระบวนการทำงานบนฐานคิดการพึ่งพาตนเองเป็นหลัก

4. ชุมชนขุนทะเลกับสภาผู้นำและ
ประชาธิปไตยฉบับชาวบ้านเพื่อสร้างสุข
ในชุมชน อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช เริ่มรวมพลังจัดการเรียนรู้พึ่งพาตนเองของชุมชนผ่านกระบวนการแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง สร้างองค์กรชุมชนโดยคนในชุมชน และจัดตั้งสภาผู้นำชุมชน เป็นกลไกร่วมสร้างปัญญาชุมชน โดยไม่รอการพึ่งพาจากภาครัฐเพียงอย่างเดียว

5. ประชาคมท้องถิ่นตรึงกับการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์พัฒนาท้องถิ่นสู่จังหวัด
เป็นการขับเคลื่อนประสานงานเพื่อสร้างการมีสิทธิมีเสียงและมีส่วนร่วมในนโยบายสาธารณะและแผนพัฒนาที่รัฐ ตั้งแต่แผนยุทธศาสตร์พัฒนาจังหวัดตรึงและแผนพัฒนาท้องถิ่น อบจ.ตรึง รวมถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 เป็นต้นมา

หากย้อนเส้นทางของการเรียนรู้ของแต่ละชุมชนว่าจะมาแลกเปลี่ยนประเด็นการเมืองของทั้ง 5 พื้นที่ พบว่าต่างมีแนวทางการขับเคลื่อนวิถีของชุมชนด้วยตนเอง มีพัฒนาการที่ค่อยๆ ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไม่แตกต่าไปจากพัฒนาการทางประชาธิปไตยที่มีมาอย่างยาวนาน ในอดีตให้ความสำคัญอยู่ที่ผู้นำ แต่ในปัจจุบันพบว่า มีกลุ่มพลังชุมชน และพลังเจียบที่ปรารถนาจะแสดงศักยภาพ นำเสนอวิถีทางที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของ

ชุมชนในแต่ละพื้นที่ ดังนั้น การเมืองภาคประชาชนจึงหมายถึงหากชุมชนหรือคนในชุมชนเกิดสำนึกพลเมืองตระหนักร่วมกันถึงความสำคัญในวิถีของตนเองเกี่ยวกับความอยู่ดีมีสุขของชาวบ้าน ความดีงามเชิงวัฒนธรรม ภูมิปัญญาชาวบ้าน ธรรมเนียมปฏิบัติและเรียนรู้ตามหลักศาสนธรรม และสังคมเชิงองค์รวมแล้วได้ประกาศความเป็นตัวตนของชุมชน และยืนยันในหลักสิทธิชุมชน สิทธิประชาชน สิทธิพลเมือง ในระบอบประชาธิปไตย ชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกันในชุมชนปรับจังหวะก้าวเดินของชุมชนใหม่ จากเดิมที่เคยตั้งรับกับระบบความสัมพันธ์จากอำนาจรัฐ หรือถูกกำหนดจากรัฐ มาสู่ทิศทางการพึ่งตนเอง และกำหนดอนาคตตนเอง รวมถึงการจัดการตัวเอง การจัดระบบความสัมพันธ์เชิงประสานประโยชน์ร่วมกับรัฐ ทั้งระดับนโยบายและกิจกรรมปฏิบัติ เพื่อเป้าหมายพื้นฐาน คือความอยู่เย็นเป็นสุขในชุมชนนั่นเอง

หากคนไทยสามารถเปลี่ยนแปลงตนเองจากการเป็นแค่ประชาชนคนธรรมดาไปเป็นพลเมืองแจ่มแจ้งเช่นผู้คนในประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น สหรัฐอเมริกา อังกฤษ สวีเดน เบลเยียม ฝรั่งเศส เยอรมนี และญี่ปุ่น ที่มักพบว่า คนของเขามีวินัยสูง มีความรับผิดชอบต่อสังคมและรับรัฐสิทธิประโยชน์ของตนเอง ซึ่งหมายถึง Civil Society ดังนั้น หัวใจของการเกิดประชาสังคม ก็คือ การสร้างจิตสำนึกคุณธรรมของพลเมือง (Civil Virtue) เพราะพลเมือง (Citizen) คือ ราษฎรที่เข้ามามีส่วนร่วมในการปกครอง เช่น ช่วยตรวจสอบการใช้อำนาจของผู้ปกครอง, การออกเสียงประชามติ, การทำประชาพิจารณ์ ฯลฯ กล่าวคือ สังคมไทยต้องสร้างพลเมืองที่เป็นมากกว่าราษฎรที่เป็นผู้เสียภาษีหรือยอมอยู่ใต้การปกครองเท่านั้น และต้องเป็นมากกว่าคำว่าประชาชนที่หมายถึงผู้ถูกปกครองนั่นเอง

ดังนั้น ประชาสังคม จึงหมายถึง การที่ผู้คนในสังคมมองเห็นวิกฤตการณ์ หรือรับรู้ปัญหาสังคมที่ซับซ้อน จึงมีวัตถุประสงค์ร่วมกันอันจะนำไปสู่การก่อจิตสำนึก (Civic Consciousness) ร่วมกันรวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กร (Civic Group) ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน หรือภาคพลเมือง ในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน (Partnership) เพื่อร่วมกันแก้ปัญหา หรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ด้วยความรัก ความสมานฉันท์ ความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้การเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย (Civic Network) ดังนั้น การทำให้ผู้คนตระหนัก

ในสิทธิประโยชน์ของตนเอง เข้าใจถึงการเสียสละ เสรีภาพบางประการของตนเองเพื่อสันติสุขในสังคม และมีความรับผิดชอบต่อสังคมจึงเป็นภาระหน้าที่ของทุกคนในสังคมซึ่งถือเป็นพัฒนาการทางการเมือง การแก้วิกฤตสังคมไทยในยุคปัจจุบันที่เกิดจากปัญหาการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและความขัดแย้งของคนในชาติ จึงอยู่ที่การปรับเปลี่ยนมาเป็นการให้ความสำคัญกับการเมืองภาคประชาชนและการสร้างจิตสำนึกของพลเมือง ที่เป็นหัวใจสำคัญของประชาสังคมไทย

เอกสารอ้างอิง

- [1-2] ยุทธนา วรคุณปิติกุล; และ สุพิดา เรืองจิต. (2542). **สำนักพลเมือง : ความเรียงว่าด้วยประชาชนบนเส้นทางประชาสังคม**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม.
- [3-4] ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2545). **ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- [5-6] ศุภศิริ (ผู้แปล). (2540). **อารยธรรมใหม่ : การเมืองในคลื่นลูกที่สาม** (Creating A New Civilization: The Politics of the Third Wave) โดย อัลวิน และ ไฮดี้ ทอฟฟีเลอร์.
- [7-9] **รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 และ 2550.**
- [10] **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554).**
- [11] อนุช อภาภิรม. (2548). **ศตวรรษที่ 21, ความรู้กับความไม่รู้: พื้นที่สำหรับเรา. มติชนสุดสัปดาห์.** ฉบับประจำวันที่ 21-27 ตุลาคม พ.ศ. 2548 ปีที่ 25 ฉบับที่ 1314.
- [12-13] David Mathews, **Reinventing Politics: A Book for Citizens, Communities and Institutions** (forthcoming).
- [14] Douglass C. North, Institutions. (1990). **Institutional Change, and Economic Performance** (Cambridge: Cambridge University Press).
- [15] David Mathews. (1996). **“Elements of a Strong Civil Society and Healthy Public Life”** ([Dayton, Ohio] : Kettering Foundation Press).
- [16] David Mathews. (1999). **Politics for People Finding a Responsive Public Voice 2 ed** (Chicago University of Illinois Press). P143
- [17-18] David Mathews. (1996). **“Another Perspective on...Communities that Works”** ([Dayton, Ohio] Kettering Foundation Press).

- [19] อนุชาติ พวงสำลี. (2543). **ทิศบ้าน ทางเมือง บนเส้นทางประชาสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม.
- [20] อนุชาติ พวงสำลี และ กฤตยา อาชวนิจกุล.บรรณารักษ์. (2542). **ขบวนการประชาสังคมไทย : ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง**. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- [21] เลิศชาย ศิริชัย. (2543). **เรือบั้งไฟปลากะตักกับขบวนการต่อสู้ของประมงพื้นบ้านภาคใต้**, เอกสารนำเสนอในที่ประชุมวิชาการประจำปี คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. วันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2543 ณ โรงแรมฮอลิเดย์ การ์เด้น เชียงใหม่.
- [22] พิทยา ว่องกุล. (บรรณารักษ์). (2543). **รวมบทความ. ประชาธิปไตยโดยตรงสู่พระราชรัฐสภา**. กรุงเทพฯ: โครงการวิถีทรรศน์.
- [23] ร้อยดาว. (2552, มีนาคม) “**อำนาจการจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่น : แก่นแท้การเมืองของคนใต้**” www.oknation.net/blog/print.php?id=416266